

¹ *Горбань Анатолій Вікторович, кандидат історичних наук, перший проректор, завідувач кафедри суспільних дисциплін*

² *Шевчук Владислава Олегівна, старший викладач кафедри економічної теорії, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, Україна*

Анотація: В статті проаналізовані сучасний стан і проблеми розвитку ринку вищої освіти в Україні, визначені основні тенденції розвитку цього ринку протягом тринадцяти років його функціонування.

Ключові слова: вища освіта, ринок освітніх послуг, ринок вищої освіти, вищий навчальний заклад, приватний вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. В Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») зазначено, що «вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, на формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України» [1]. Сьогодні конкурентоспроможність економіки країни визначається не обсягом природних і виробничих ресурсів, а насамперед інтелектуальним потенціалом та здатністю генерувати нові знання. Тому вдосконалення функціонування ринку освітніх послуг і, зокрема, ринку вищої освіти, є необхідною передумовою практичної реалізації мети держави з соціально орієнтованою економікою до зростання життєвого рівня населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку ринку освітніх послуг, напрямів вдосконалення системи освіти присвячені праці О.А. Грішнєвої., Л.І. Іщука, Т.М. Боголіб, Й.М. Бескида, Т.О. Ілляшенко, І.С. Каленюк, О.В. Кукліна. Основні тенденції розвитку вищої професійної освіти в Україні в умовах ринкової трансформації суспільства висвітлено в працях таких дослідників як: В.П. Андрущенко, В.Д. Базилевич, Д.П. Богиня, Л.В. Губерський, М.З. Згуровський, А.О. Лігоцький, В.І. Луговий, А.В. Ломоносов.

Метою статті є аналіз ринку вищої освіти України за 2000-2013 роки, визначення проблем та тенденцій його розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Ринок вищої освіти представлений вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути) та закладами I-II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища), які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр.

На момент розпаду Радянського Союзу в Україні працювало 143 вищих навчальних заклади і 742 технікуми та училища, в яких навчалося в цілому 1,6 млн. студентів. Сучасний ринок вищої освіти в Україні характеризується високим рівнем конкуренції. Так, за даними Державного комітету статистики України, кількість вищих навчальних закладів на початок 2012/2013 навчального року складає 823 заклади, з них 334 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та 489 закладів I-II рівнів акредитації. За словами першого заступника Міністра освіти і науки України Є.Суліми, сьогодні в системі вищої освіти України функціонують 199 університетів, 64 академії, 89 інститутів, 243 коледжі, 109 технікумів, 118 училищ та 1 консерваторія [7]. Окрім вищих навчальних закладів державної та комунальної форм власності у країні надають освітні послуги приватні ВНЗ, які складають близько 21,5 % загальної кількості ВНЗ (з 823 закладів I-IV рівнів акредитації державної форми власності – 425 закладів, комунальної форми власності – 221, приватної форми власності – 177).

Навряд чи хтось сьогодні стане спростовувати твердження про те, що приватні навчальні заклади впевнено ввійшли в освітнє середовище України, але не всі вони, звичайно, гідно затвердили себе в ньому і не всі мають право на подальше існування. Варто відмітити низький рівень якості освіти у більшості приватних ВНЗ, що ро-

бити їх менш привабливими для абітурієнтів. Вони поступаються державним в академічній діяльності. Однак деякі приватні вищі навчальні заклади проводять постійний моніторинг ринку, у більшості з них є маркетингові відділи, що відстежують наявні і перспективні ринкові тенденції та відповідно реагують на них.

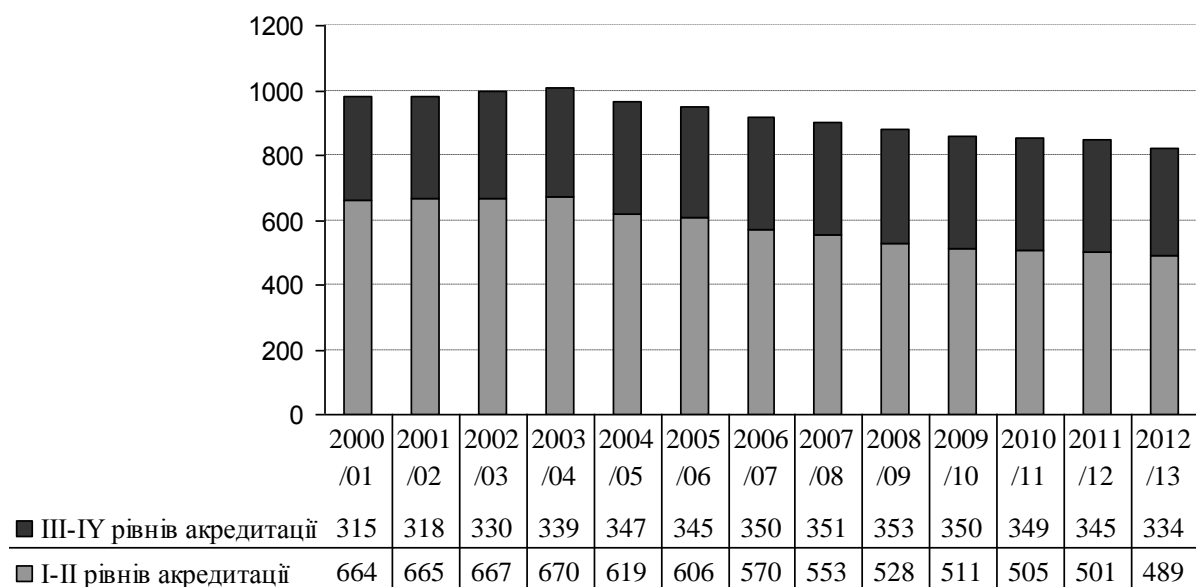

Рис. 1. Динаміка кількості вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації в Україні за 2000-2013 рр.

Аналізуючи стан ринку вищої освіти в Україні за 2000-2013 роки, спостерігаємо, що динаміка мережі вищих навчальних закладів характеризується хвилеподібними тенденціями, коли їх мережа почала розширюватись з 2000 року від 979 закладів до найбільшого показника – до 1009 закладів, який і ознаменував пік розвитку, що припав на 2003/2004 навчальний рік (Рис. 1). При цьому кількість студентів за цей період збільшилася з 1930,9 тис. осіб до 2436,7 тис. осіб (Таблиця 2). Протягом наступних 10 років кількість ВНЗ в Україні скоротилася на 18 % (з 1009 ВНЗ – у 2003/2004 н.р. до 823 – у 2012/2013 н.р.).

Зазначимо, якщо розглядати динаміку кількості вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації за останні тринадцять років, то найбільша кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації спостерігалася в 2003/2004 навчальному році і складала 670 закладів, а ВНЗ III-IV рівнів акредитації – в 2008/2009 навчальному році і складала 353 заклади.

Тенденція до поступового скорочення кількості ВНЗ протягом останніх років пояснюється переважно реорганізацією ВНЗ I-II рівнів акредитації у структурні підрозділи ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Зниженню кількості ВНЗ сприяють як політика міністерства, що має намір об'єднувати державні ВНЗ, так і сам ринок. Наприклад, цього навчального року у 20 приватних

ВНЗ абітурієнти подали менше 10 заявок, а вісім з них не отримали жодної заявки. Зазначена ситуація дає змогу зробити висновок про неминуче подальше скорочення кількості ВНЗ у наступні роки.

Таблиця 1
Чисельність населення та кількість вищих навчальних закладів в деяких країнах світу

Країна	Чисельність населення, млн. чол.	Кількість вищих навчальних закладів*
Австралія	22,32	40
Болгарія	7,35	42
Великобританія	62,74	123
Угорщина	9,97	19
Іспанія	47,27	74
Італія	60,72	83
Франція	65,43	380**
Чехія	10,5	73
Швейцарія	7,91	14
Україна	45,51	334***

* – під вищими навчальними закладами маються на увазі університети.

** – у Франції вища освіта представлена університетами (в кількості 80 закладів) і вищими школами (в кількості 300).

*** – під вищими навчальними закладами України маються на увазі ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Проте, незважаючи на зменшення кількості вищих навчальних закладів, в Україні, порівняно з відповідними за кількістю населення європейськими країнами, вищих навчальних закладів значно більше, що відображено в Таблиці 1, складеної авторами за даними різних джерел.

Проте турбує не тільки кількість вищих навчальних закладів, а й можливість ефективного їх функціонування, їхня відповідність планам професійної підготовки спеціалістів за європейськими та міжнародними стандартами. Цілком очевидно, що ця проблема потребує переосмислення та науково обґрунтованих підходів до її вирішення протягом найближчої та середньострокової перспективи.

За словами директора соціальних програм Центру ім. Разумкова Людмили Шангіної, «за останні 20 років якість освіти дуже сильно погіршилася. Усього кілька вузів в Україні все ще дають гідну вищу освіту. Через низьку заробітну плату багато висококваліфікованих викладачів (насамперед професори) пішли з сфери освіти у бізнес або просто емігрували» [8].

У 2012/2013 навчальному році контингент студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності становив 2 млн. 170 тис. осіб, тоді як у 2011/2012 навчальному році – 2 млн. 312,8 тис. осіб (Таблиця 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості студентів в Україні за 2000-2013 рр. [2]

Навчальний рік	Кількість студентів у закладах, тис.осіб		Прийнято студентів, тис.осіб	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації
2000/01	528,0	1402,9	190,1	346,4
2001/02	561,3	1548,0	201,2	387,1
2002/03	582,9	1686,9	203,7	408,6
2003/04	592,9	1843,8	202,5	432,5
2004/05	548,5	2026,7	182,2	475,2
2005/06	505,3	2203,8	169,2	503,0
2006/07	468,0	2318,6	151,2	507,7
2007/08	441,3	2372,5	142,5	491,2
2008/09	399,3	2364,5	114,4	425,2
2009/10	354,2	2245,2	93,4	370,5
2010/11	361,5	2129,8	129,1	392,0
2011/12	356,8	1954,8	105,1	314,5
2012/13	345,2	1824,9	99,8	341,3

За даними Державного комітету статистики України та Таблиці 2, до вищих навчальних закладів у 2012/2013 навчальному році на перший курс вступили 441,1 тис.осіб, що на 5 % більше, порівняно з попереднім періодом. У минулому навчальному році цей показник був на 19,5 % менше, порівняно з попереднім періодом.

Стрімким збільшенням відносно попередніх років відзначився 2007/2008 навчальний рік, коли Україна досягла рекордної кількості студентів – більше 2,8 млн. осіб навчалось в навчальних закладах I-IV рівнів акредитації.

У 2012 році до вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації всього було зараховано 99,8 тис. осіб, у тому числі до державних вищих навчальних закладів – 52,3 тис. осіб, комунальних – 36,9 тис. осіб, приватних – 10,5 тис. осіб. Відповідно до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації всього було зараховано 341,3 тис. осіб, у тому числі до державних вищих навчальних закладів – 309,7 тис. осіб, комунальних – 7,3 тис. осіб, приватних – 24,4 тис. осіб [7]. Таким чином, найпопулярнішими серед абітурієн-

тів є державні навчальні заклади: тут здобуває освіту майже 82 % студентів, у приватних – 8 %, а в комунальних – 10 %.

У 2012/2013 навчальному році за кошти державного та місцевих бюджетів у ВНЗ навчаються 51 % студентів, за кошти фізичних та юридичних осіб – 49 %.

Варто зазначити, що кількість студентів у ВНЗ безпосередньо пов'язана з демографічною ситуацією в Україні. Дані, наведені на Рисунку 2, дають змогу зробити припущення, що в наступні роки на покращення ситуації очікувати не слід. Так, у зв'язку з демографічним спадом 90-х років минулого сторіччя у найближчі роки кількість випускників шкіл буде поступово зменшуватися. Переломним роком для народжуваності в Україні був 2001 рік, коли кількість народжених була найменшою за період з 1990 до 2012 року і склала 376,4 тис.осіб, тому в найближчі декілька років відбудеться майже на 20 % зменшення кількості випускників шкіл і, відповідно, – абітурієнтів вищих навчальних закладів. Таким чином, лише через 5-6 років кількість потенційних

абітурієнтів зростає. Отже, демографічна ситуація в Україні має вагомий вплив на кількість майбу-

тніх студентів і, відповідно, на кількість вищих навчальних закладів у наступних роках.

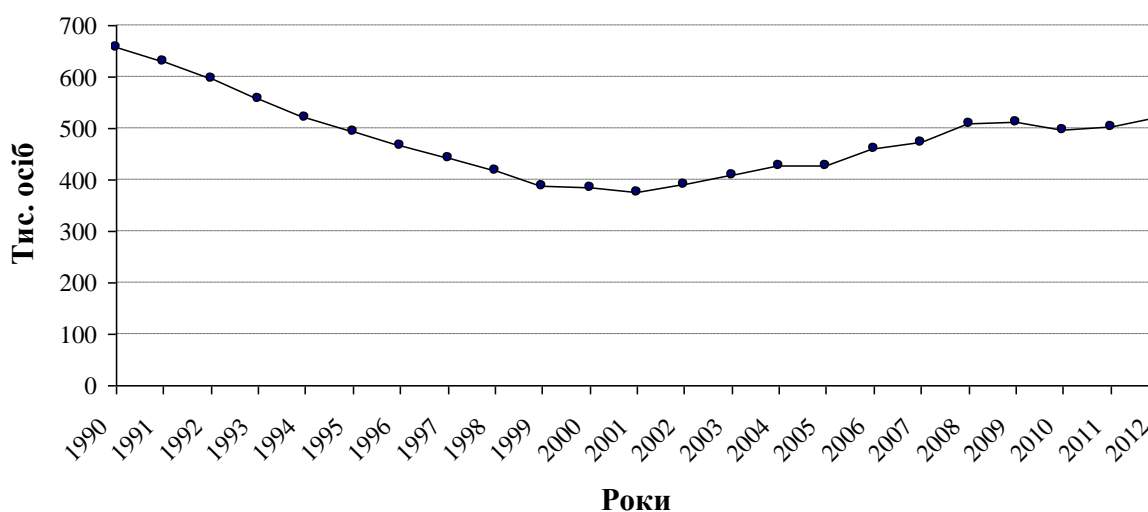

Рис. 2. Динаміка народжуваності в Україні протягом 1990-2012 рр. [2]

Під час планування розвитку ринку вищої освіти необхідно враховувати демографічні прогнози. Скорочення чисельності потенційних абітурієнтів може кардинально змінити ситуацію з прийомом за рахунок коштів населення. Є віро-

гідність, що у вищих навчальних закладах виникнуть серйозні фінансові проблеми, про що свідчить прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації, наведений на Рисунку 3.

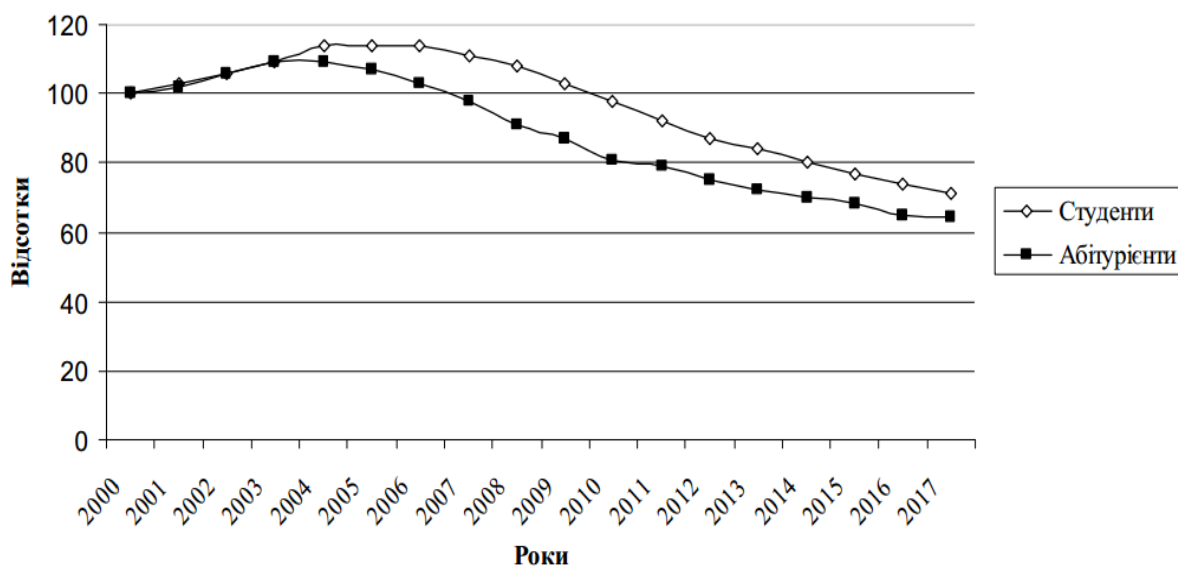

Рис. 3. Прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ України III–IV рівнів акредитації [6, 138]

Нині ринок освітніх послуг в Україні характеризується високим рівнем попиту як серед українських, так й іноземних абітурієнтів. В цілому, рівень попиту досить стабільний і не залежить від економічних циклів, адже скорочення попиту протягом останніх років, в основному, як зазначалось вище, пов'язано з демографічною ситуацією в країні. Станом на 1 січня 2013 року в Україні навчаються 60,3 тис. іноземних студентів, з яких понад 4 тис. – студенти з Європи і Північної Америки. Нагадаємо, що за останніми

даними ЮНЕСКО (за 2010 рік), близько 35 тис. українських студентів отримали освіту за кордоном. При цьому найбільше українців навчаються у Росії, Німеччині та Польщі [3].

Для вищих навчальних закладів характерною є значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями, державне замовлення тощо), що створює ризики, пов'язані з можливою зміною умов ведення їх діяльності. Незважаючи на скорочення кількості абітурієнтів та зниження рівня доходів населен-

ня, у 2010/2011 та 2011/2012 навчальному році на комерційній основі (Таблиця 3).
практично всі ВНЗ підвищили вартість навчання

Таблиця 3

Вартість першого року навчання для бакалаврів у 2008-2011 рр. у деяких ВНЗ України, тис. грн. [4]

Вищий навчальний заклад	Спеціальність «Економічна теорія»				Спеціальність «Фінанси та кредит»				Спеціальність «Право»			
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
	Національний університет «Кисво-Могилянська академія»	-	25,0	23,0	22,5	25,0	31,0	27,5	22,5	25,0	31,0	31,0
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	9,2	11,2	12,6	13,7	9,2	11,2	12,6	13,7	9,7	11,8	13,3	14,5
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	10,4	15,8	7,7	7,7	10,4	15,8	11,9	11,9	10,4	15,8	15,8	15,8
Львівський національний університет імені Івана Франка	6,7	8,1	9,1	9,9	7,2	8,8	9,9	10,8	14,0	17,2	19,3	21,0
Донецький національний університет	12,0	13,0	13,0	13,0	12,0	13,0	13,0	13,0	14,1	15,5	16,5	16,5
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	16,2	16,2	16,2	16,2	16,2	16,2	16,2	16,2	21,6	30,0	30,0	30,0
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	10,0	10,0	11,3	12,3	*	*	*	*	10,9	10,9	12,3	13,4
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова	6,5	7,5	9,0	8,0	*	*	*	*	8,8	11,4	12,4	12,7
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди	5,0	6,1	6,9	7,6	*	*	*	*	7,2	8,8	9,8	9,8

* – в даних ВНЗ відсутня спеціальність «Фінанси і кредит».

«Юристи, економісти та фінансисти – саме такі спеціальності обирали абітурієнти вступної кампанії-2012» [5]. Хоча періодично спостерігається збільшення напливу студентів на технічні спеціальності (останній раз в 2009/2010 навчальному році), все ж таки найпопулярнішими спеціальностями залишаються фінанси, правознавство, менеджмент, за якими спостерігається надлишок випускників, і тому Міністерство освіти та науки України щорічно зменшує державне замовлення на них. Фахівці цих спеціальностей вже давно не користуються попитом на ринку праці.

Варто зазначити, що вартість освітніх послуг у державних ВНЗ регулюється спільним Наказом Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та Міністерства освіти і науки України «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами» № 736/902/758 від 23.07.2010 р. Проміжним заходом має стати прийняття Постанови Кабінету Міністрів України, згідно з якою, підвищення плати можливе не більше, ніж на офіційний показник інфляції за

попередній рік. Впровадження зазначених заходів змусить приватні ВНЗ також скоригувати власну цінову політику з метою підтримання своєї конкурентоспроможності.

Висновки. Підсумовуючи огляд ринку вищої освіти в Україні, зазначимо, що він характеризується високим рівнем попиту як серед українських, так і іноземних абітурієнтів. Економічна криза не мала істотного впливу на галузь, однак сьогодні спостерігається зменшення кількості студентів у навчальних закладах, що безпосередньо пов'язано з демографічною ситуацією в Україні. У наступні роки очікується скорочення кількості прийнятих студентів до ВНЗ. Також характерним для ринку є високий рівень конкуренції та значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями тощо), що створює ризики, пов'язані зі зміною умов ведення діяльності ВНЗ. У результаті чого, протягом останніх років спостерігалася тенденція до поступового скорочення кількості ВНЗ, переважно через реорганізацію ВНЗ I-II рівнів акредитації у структурні підрозділи ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Література

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/111-.html?showall=&start=7>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Іноземні студенти щорічно залишають в Україні понад 4 млрд грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/inozemni-studenti->

Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Science. 2013, Vol. 6.

schorichno-zalishayut-v-ukrayini-ponad-4-mlrd-grn.html

4. Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vstup.info/>
5. Мотуз Ю. Вступники 2012-го обирали спеціальності, які не принесуть прибутку у майбутньому. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mch.com.ua/gamanecz/1541-vstupniki-2012-go-obirali-speczialnosti-yaki-ne-prinesut-pributku-u-majbutnomu>

6. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2005. – 319 с.
7. У МОН підраховали кількість ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lovi-moment.com.ua/novyny-vnz/zagalni/21903-2013-05-15-20-36-08.html>
8. Як змінилася освіта в Україні за 20 років незалежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/home/aktual/22193/>

Gorban A., Shevchuk V.

The analysis of the higher education market in Ukraine for 2000-2013 years

Abstract. In article was analyzed current state and problems of development of the market of higher education in Ukraine, the main tendencies of development are defined of this market during thirteen years functioning.

Keywords: higher education, market of educational services, market of higher education, higher educational establishment, private higher educational establishment.

Горбань А.В., Шевчук В. О.

Анализ рынка высшего образования в Украине за 2000-2013 годы

Аннотация. В статье проанализированы современное состояние и проблемы развития рынка высшего образования в Украине, определены основные тенденции развития этого рынка в течение тринадцати лет его функционирования.

Ключевые слова: высшее образование, рынок образовательных услуг, рынок высшего образования, высшее учебное заведение, частное высшее учебное заведение.